

CARMEN DĂRĂBUȘ
Universitatea de Nord, Baia Mare

Lumea care se destramă.
M. Crnjanski, Romanul Londrei

Le monde qui se déchire. M. Crnjanski, Le roman de Londres

Mots-clés: refuge, migration, aliénation, contacts échoués, inadaptabilité, étranger, dissolution, identité dédoublée.

Résumé: La *migration* est un leitmotif de l'œuvre de Miloš Crnjanski, construit sur le fort ourdissage des éléments autobiographiques. Ses débats sur ce sujet sont transférés dans les tribulations du prince Repnin, réfugié dans quelques pays européens et en Turquie, pour qu'il finisse en Angleterre, après la guerre civile de Russie, qui marque le début du XXe siècle. La nostalgie de la patrie perdue ainsi que son statut d'officier l'empêchent à s'intégrer dans un autre espace. L'Occident est, dans la première partie du XXe siècle, envahi par les réfugiés – les Russes blancs, puis, à la suite de la Deuxième Guerre Mondiale, les Polonais – en train de s'assumer leur nouveau statut social. Deux mondes sont mis face à face: l'un qui cherche douloureusement l'acceptation d'une nouvelle identité, l'autre qui a initialement reçu les étrangers comme des héros, mais qui ensuite, saturé et accablé par le pressentiment d'un danger, se limite à faire des gestes superficiels. Il y en a qui résistent, mais la plupart des réfugiés finissent leur vie par des formes, plus ou moins camouflées, de suicide.

Afirmația Octaviei Nedelcu: „Migrația sau exodul reprezintă tema fundamentală a întregii creații a lui Crnjanski, simbolul destinului omenesc și principiul structurii artistice în toată opera sa”¹ oferă axul în jurul căruia se structurează experiențele-limită de viață ale lui Miloš Crnjanski, transpuse livresc. Evenimentele neiertătoare ale istoriei au alungat mulți *ruși albi* departe de patria lor; nostalgia după lumea pierdută este uneori estompată, dar nu anulată, iar alteori ea dizolvă, încet și fără cruțare, ființele sensibilizate de o succesiune de eșecuri. O carte cu respirații epeice, *Romanul Londrei* nu prezintă doar peregrinările prințului rus Repnin și ale soției sale prin Occidentul împânzit, la acea vreme, de refugiați asemenea lor, pe cale de a-și interioriza schimbările de statut social cu mai mult sau mai puțin succes, ci și două lumi puse față în față: una în căutarea dureroasă a acceptării unei noi identități, iar alta, lumea „receptoare”, care-i primește inițial ca pe niște eroi, ca mai apoi, saturată, să se limiteze la ipocrite gesturi binevoitoare de suprafață. Canavaua evocării, deși realistă, nu se sprijină pe o artă narativă veristă, ci pe o paradoxală vigoare lirico-expresionistă, un inedit *mimesis* trecut prin filtrul interiorității, pentru că M. Crnjanski este, în literatura sârbă, un inovator al limbii literare: „[...] în *Romanul Londrei* dialogul este repovestit. Orientarea spre starea interioară a personajelor accentuează aspectul psihologic al evenimentului și remite

¹ Octavia Nedelcu, *Ipostaze (post)moderniste în literaturile sârbă și croată*, Editura Universității din București, 2009, p. 155.

culoare emotivă exprimării, care se mișcă între patos și ironie, între eterism liric și comic. În narațiune se amestecă elemente ale realității exterioare și interioare, stări psihice și imagini din natură, sentimentul și descrierea; conform poeziei lirice, nu există diferență dintre spațiul extern și intern, pentru că și unul și altul se unesc într-o unitate poetică indivizibilă. În compoziția micro- și macrostructurii un important rol îl au elementele lirice și sonore.”¹ Așadar, o formulă modernă, în care detaliul realist exterior și psihologic interior sunt în consonanță, conferind un aspect de poem epic întregii cărți.

Prințul Nikolai Rodionovici Repnin, poliglot, refugiat în Occident după bătălia de la Kerci (unde, de altfel, își cunoaște și soția), trecut prin asediul Odesei, ajunge, la un moment dat, în Londra între „mulți emigranți polonezi, o lume complet ignorată de polonezi, în mijlocul căreia se pomenise, ca prin minune, și acest rus”². După ce ajung în arhipelagul britanic în număr mare după război și sunt primiți, inițial, glorios, lumea cea nouă îi integrează cu greutate, simțindu-i tot mai mult nu ca pe niște refugiați cu statut provizoriu, ci ca pe concurenți pe piața muncii. Romanul devine, rând pe rând, o scriitură a alterității în care se confruntă discursul cu situația socio-culturală de la un moment dat – din prezentul și din trecutul personajelor, singura nebuloasă rămânând, în cazul cărții lui M. Crnjanski, viitorul; această privire angoasată spre viitor, confruntată cu un trecut pe care nu-l poate recupera, îi va destrăma micile lumi construite rând pe rând în cei douăzeci și cinci de ani de refugiu petrecuți în Polonia, în Cehia, în Turcia, în Portugalia, în Italia, în Franța – locuri în care a fost translator, portar, șofer de taxi, pianist în orchestra unui bar de noapte, lumi care au constituit tot atâtea forme de cunoaștere, de cele mai multe ori dezamăgitoare; fiecare lume nouă constituie o etapă a pierderii de sine: „Dintotdeauna mintea omului a căutat să deslușească în conturul unor țări privityte pe harta globului niște sălbăticiuni ori niște simboluri”³; pornirea inițială a individului este de a căuta exoticul, simbolizările culturale, elementele de diferențiere față de cultura sa. Elementele autobiografice sunt inserate în țesătura întregii sale opere, scriitura având funcție cathartică: „Nu numai în planul individual, ci și în cel colectiv, a scrie despre Celălalt poate servi, de asemenea, defulărilor și compensațiilor la scară colectivă, justificând mirajele ori fantezmele depreciative.”⁴ Aici călătoriile prin alte spații culturale sunt făcute sub semnul frustrării părăsirii unei poziții sociale privilegiate avute în patria sa. Situația este, astfel, una specială, în care pătrunde în lumea Celuilalt cu sentimentul provizoratului; cu cât simte că trecutul cu tot ceea ce înseamnă el este irecuperabil, abisul interior se amplifică, iar efortul de a-i ascunde soției sale, Nadia, pesimismul dizolvant îl epuizează. Monologurile sale interioare și dialogurile rămân, cel mai adesea, în spații paralele, fără a se întâlni. Împinși de istoria mare mereu spre alte lumi, nici istoria interioară a imigranților nu se așează,

¹ Jovan Deretić, *Istoriya srpske književnosti*. Sezam Book, Zrejanin, 2007, p. 308 (traducere de V. Popović).

² M. Crnjanski, *Romanul Londrei*, traducere de Mariana Ștefănescu, vol. I, Paralela 45, Pitești, 2003, p. 14.

³ *Ibidem*, p. 14.

⁴ Daniel-Henri Pageaux, *Recherches sur l'imagologie: de l'histoire culturelle à la poétique*, en « Revista de Filologia Francesa », no. 8, Madrid, 1995, p. 149 (traducerea noastră, C.D.).

astfel că statutul lor este dătător de neliniște, cu pauze în care idealizează, salvator, mici întâmplări fericite. Greutățile materiale sunt tot mai umiltoare, sentimentul de securitate socio-materială este tot mai firav pe măsură ce-și vând bunurile salvate din Rusia, haine, bijuterii, mici obiecte de artă prețioase; perioada de început a refugiului este mai tonică, speranța licărește cu fiecare bijuterie vândută și sticlă de șampanie cumpărată. Euforia alungă gândul sinuciderii, dar el va reveni frecvent odată cu pauperizarea și cu lipsa speranței de a se întoarce în țară.

În roman se confruntă două tipuri de imaginar, din care se recompune realul – trecutul și prezentul: „Tatăl lui, anglofil – respectat membru al Dumei țariste –, îl învățase că statul ideal era Anglia. Idealul de om – englezul – liberal. Acum însă, Repnin omagia viața mușicului, amintindu-și de cai, de grâu, de seceriș, de toamnă, de maci”¹, dar ignorând, inițial, viitorul, care-i va lovi necruțător. Rușii albi se dedublează, ducând o viață publică pauperă și una interioară somptuoasă, atâta timp cât se pot hrăni din amintiri. Distanța idilizează și paralizează prezentul, coagulând imagini lipsite de unitate: „Imaginarul pe care-l studiem conține, înfățișează și dă formă la ceea ce numim realul”². Drumul prin alte lumi le tocește spiritul, nu devine formă a cunoașterii pentru că nu există un loc unde știu că se pot întoarce spre a-și decanta experiențele: „Îmi șoptește că nu mai aveam cărbuni, nici de unde plăti următoarea chirie. Ce rost mai avea să trăiască? Niște apatrizi ca ei, nu? *Peremescionnîe lița*, indivizi dislocați, nu? Cât a durat războiul, au fost buni pentru englezi. Acum însă – îmi zice el – au ajuns nasuri strâmbe, gâturi deșirate, ochi zbanghii, guri scâlâmba [...]”³. Timpul decantându-se și distanța față de amintirea războiului mărindu-se, viziunea asupra evenimentelor se demitizează: Londra nu mai e paradisul râvnit, străinii, eroi cândva alături de soldații englezi, devin o povară. Timpul în nefericire pare a trece nemilos, este o lume nouă care nu dă un nou impuls de viață, se dovedește a nu fi un alt început: „Indivizii strămutați îmbătrânesc mult mai repede”⁴. Sosiți în Anglia ca soldați și neintenționând acum să plece, lumea care îi primește trebuie să facă efortul transformării lor în indivizi utili societății, cu toate că lumea lor interioară – tânjind după patriile pierdute – era alta decât cea exterioară în care majoritatea se purtau mecanic, refuzând reala interiorizare a valorilor unei alte culturi. O iarnă grea, londoneză scoate la iveală nepotrivirile, amplificându-le: „În iarna cu care începe povestea noastră s-a declanșat și conflictul dintre individ și uriașa metropolă – cu patru, apoi cu opt, și cu paisprezece milioane de locuitori”⁵. *Romanul Londrei* este povestea unui conflict niciodată rezolvat între lumi, conflict estompat distructiv în sufletul lui Repnin. Adesea asimilat unui polonez, identitatea sa nu conta în Londra; era „strămutatul”, „străinul”, „apatridul”, singur atât în agitația Londrei, cât și la periferia Mill Hill – categorii sociale nicăieri agreate –, aparținând seminției slave; nu conta care este

¹ M. Crnjanski, *op. cit.*, vol. II, p. 49.

² Daniel-Henri Pageaux, *Littérature générale et comparée et imaginaire*, în „Anuario de la Sociedad Española de Literatura General y Comparada”, Madrid, 1995, p. 85 (traducerea noastră, C.D.).

³ M. Crnjanski, *op. cit.*, p. 17.

⁴ *Ibidem*, p. 20.

⁵ *Ibidem*, p. 23.

aceasta. Frustrările materiale îi amplifică alienarea, simțind că lumea se închide în fața lui pentru că-i intuiește starea materială precară. Londra capătă proporții mitico-ironice, în explicațiile date de locuitori în raport cu străinii care nu se întorceau în țările lor: „Și chiar dacă nu auziseră de Circe, băcanii și măcelarii credeau în existența unei zeițe-Londra, care îi prefăcuse în porci pe toți cei întorși la Londra”¹.

Dacă pentru lumea care primește Londra este orașul-magnet, pentru lumea inadaptabilă care vine și nu mai are unde pleca ea este o capcană. Lumile în contact sunt circumspecte, iar tăcerea față de Străin, observată de imigranți, este o formă de prudentă. Și de o parte, și de alta – un zid transparent, prin care se observă reciproc, iar între ei, ghizi sociali adaptați, mediatorii între lumi, ca polonezul Ordinski și contesa Panova (babușka). Primul încearcă să-l inițieze pe Repnin în „lumea bună” londoneză, în timp ce el consideră că doar cunoașterea păturilor umile îi poate da o imagine adevărată despre lumea pe care nu și-o poate apropria; contesa deschide alte uși în societatea labirintică, stratificată și ea, a imigranților, ajutându-i să-și găsească o locuință decentă, ca o cale de acces spre lumea nouă: „În Londra, înainte de orice, zicea ea, trebuie să ai o adresă respectabilă”² Gândul la Rusia eternă îi face imposibilă adaptarea, rămânând prizonier al trecutului, oriunde s-ar afla, pentru că amintirile sunt pline de demnitate, nu e nimic de uitat: „Nu era adevărat, rușii nu și-au pierdut patria. Nici atunci când au fost de partea englezilor. Și-au părăsit patria doar după un mistuitor și demențial război civil – și asta nu era același lucru”³.

De cealaltă parte, englezii intuiesc diferența de mentalitate, astfel că prin purtătorii lor de cuvânt sfătuiesc evitarea oricărei polemici, pentru că străinii nu le pot înțelege modul lor de viață, valorile sunt diferite, efortul unei dezbateri – inutil. Curiozitatea feminină este cea care stârnește dialogul, pentru a ști ce gândește un străin, un rus despre un subiect oarecare. Dorința de exotism – mai mult decât interesul onest – creează fragile punți. Opiniile prințului Repnin se întâlnesc cu cele ale scoțianului Jim: „doar în țara lui un om putea fi fericit”⁴ Tribulațiile vieții petrecute în exil impregnează figurilor fie un aer de umilință, fie unul trufaș – dar nu unul blând, atât de apreciat de către englezi și văzut de străinii slavi ca o formă de ipocrizie: „deșteptul promite, iar prostul trage nădejde, apropo de blândețea afișată din calcul”⁵. La prima generație, ajunși acolo în context de criză, contopirea cu Ceilalți este imposibilă, iar eșecurile generează drame surde ori răsunătoare; cel mai adesea, încercările de integrare-asimilare se fac prin căsătorii mixte, puține fericite până la capăt. Ofițerii poartă uniforme englezești, facilitându-și, și prin mijloace formale, accesul la lumea pe care și-o asumă. Apogeul alienării este *însingurarea printre străini*, referința făcându-se la străinii din Londra (la Paris, trăiește alături de emigrația cehă, iar la Londra, alături de cea poloneză – prinți, generali și colonei deveniți șoferi, hamali, vânzători de ziare, chelneri, măturători),

¹ Ibidem, p. 26.

² M. Crnjanski, *op cit.* vol. II, p. 5.

³ M. Crnjanski, *op. cit.*, vol. I, p. 304.

⁴ M. Crnjanski, *op. cit.*, vol. II, p. 99.

⁵ Ibidem, p. 38.

relațiile prințului cu Comitetul Rus (divizat de opinii pro și contra Stalin) și cu Comitetul polonez pentru ajutorare fiind destul de fragile; cât despre organizațiile caritabile, nu vede în ele decât un fenomen formal, superficial. În lipsa unei reale dorințe interioare de a-și asuma noua lume, orice intervenție exterioară, oricât de consistentă, ar fi inutilă. Statutul de paria devine obsedant, un laitmotiv al întregii cărți: „Unitatea romanului, [...] se proiectează pe repetiții și variații ale imaginilor poetice cu adânci semnificații simbolice. Dacă propozițiile seamănă cu poezia lirică, romanul are caracterul unui poem în proză”¹. Lipsa patriei este o frustrare care nu se estompează, ci se amplifică odată cu înaintarea în vârstă, iar câmpul lexical al cuvântului „străin”, cu toate conotațiile negative, se extinde. Stabilit din mica suburbie Mill Hill în tumultul orașului, simte că s-a mutat într-o mare închisoare; sentimentul provizoratului trăit în țările străbătute se schimbă cu unul fără speranță, al închiderii orizontului, în ciuda dimensiunii orașului, lipsit de oportunități în criza de după cel de-al doilea război mondial. Amintirile de familie se spulberă odată cu speranța, altele noi, consistente, nu le iau locul, o altă lume e spulberarea unui vis urzit pe regretul faptului că nu a murit eroic în timpul uneia din bătăliile la care a luat parte.

Totuși, singura trăsătură socială prin care eroul se identifică în mod constant, de care nu se înstrăinează, este apartenența sa la tagma ofițerilor – afiliere care provoacă o dublă dramă, pentru că patria și calitatea de ofițer sunt, pentru el, interconținute: „Odată ce și-a pierdut patria, ofițerul nu mai poate fi nicăieri ca peștele în apă, ci ca peștele pe uscat”² sau: „El era ofițer. Nu inginer minier, cum ar fi vrut un unchi de-al său. Ci ofițer rus. Aici se aflau rădăcinile nefericirii sale printre străini, ca și în Londra³ Natura lui de militar este dublată de una de intelectual profund, ce nu se regăsește în tumultul lunecos al Europei care trece prin două războaie mondiale, după ce el însuși trăise instaurarea bolșevismului în țara sa. Muncind altceva, activități considerate umilitoare (încă un factor ce-l va destrăma interior), noile experiențe nu-l reconstruiesc, ci-l deconstruiesc continuu, el punând toate eșecurile pe seama statutului său de apatrid; Nadia, soția sa și fiica unui fost general rus, nu va simți aceeași umilință confecționând păpuși din cârpe spre a se întreține, natura sa feminină, mai flexibilă decât cea a militarului de carieră, o face mai adaptabilă – iar ea, în felul ei, se va salva. Viața în exil, în alte lumi, nu e fericită re-întemeiere, cunoaștere, ci coșmar etern: întâi abia schițat, apoi atotstăpânitor: „De când părăsise Rusia, traiul său însingurat, în sărăcie și inactivitate, devenise un coșmar din care nu se mai putea trezi”⁴. Rând pe rând, Londra nu mai este doar un loc geografic real, ci devine Singurătatea; dacă până atunci energia tinereții îl făcuse să mai spere la găsirea unui loc primitiv (lucru imposibil, atâta timp cât el nu se regăsește pe sine), Londra este sfârșitul.

Întâlnirea cu alte lumi sfârșește cu întâlnirea morții. Prințul se sinucide; Nadia pleacă în America, la mătușa ei, purtând copilul prințului. Natură pesimistă,

¹ Jovan Deretić, *op. cit.*, p. 309 (traducere de V. Popović).

² M. Crnjanski, *op. cit.*, vol. I, p. 45.

³ M. Crnjanski, *op. cit.*, vol. II, p. 74.

⁴ *Ibidem*, p. 51.

consecvent în principiile sale, Repnin rămâne prizonierul trecutului: „Neputința de dedublare a personajului/dublul romancierului s-ar datora radicalismului său, viziunii sale catastrofice asupra unei Europe agonizante care după cel de-al doilea război mondial nu-și va mai regăsi exuberanța creatoare”¹ pentru că „Cei ce nu știu să se prefacă în viața de toate zilele ajung niște insule”² Coborârea dinspre nordul slav spre sudul însoțit al Portugaliei și al Italiei generează o senzație euforică, un fel de anestezic temporar în drama „rușilor albi”. Ajunși înapoi în nord, în Anglia, prințul mai mult decât soția sa intră în zodia penumbrei – din care ea se va retrage spre altă lume care se re-întemeiază, iar el se va lăsa cu totul absorbit în moarte, destrămându-se odată cu vechea Europă. O lume se dizolvă, o alta se construiește – iar ființele umane își urmează natura interioară, rămânând în prima dintre ele ori plecând spre cea de-a doua.

BIBLIOGRAFIE:

- Crnjanski, Miloš (2003), *Romanul Londrei*, vol. I-II, traducere și prefață de Mariana Ștefănescu, Paralela 45, Pitești.
- Deretić, Jovan (2007), *Istorija srpske književnosti*. Sezam Book, Zrejanin.
- Milošević, Miloš (2006), *Od simbolizma do avangarde*, Zmaj, Novi Sad.
- Nedelcu, Octavia (2009), *Ipostaze (post)moderniste în literaturile sârbă și croată*, Editura Universității din București.
- Pageaux, Daniel-Henri (1995), *Littérature générale et comparée et imaginaire*, în „Anuario de la Sociedad Española de Literatura General y Comparada”, Madrid, pp. 81-95.
- Pageaux, Daniel-Henri (1995), *Recherches sur l’imagologie : de l’Histoire culturelle à la Poétique*, „Revista de Filologia Francesa”, no. 8, Servicio de Publicaciones, Univ. Complutense, Madrid, 1995.

¹ Mariana Ștefănescu, prefață la *Romanul Londrei*, p. 11.

² M. Crnjanski, op. cit., vol. II, 12.